

МИГРАЦІЯ ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ З УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.

Орловська Ю.В., Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» (м. Дніпропетровськ), д.е.н., проф., зав. каф. міжнародної економіки

Рєліна І.Є., Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» (м. Дніпропетровськ), аспірантка каф. міжнародної економіки

Постановка проблеми. Міграція як економічна категорія і як соціально-економічне явище відома з давніх часів. Це багатогранний процес, який впливає на всі аспекти розвитку суспільства: економіку, політику, демографічні процеси, національні відносини, ідеологію й релігію. Виступаючи в минулому головним чином у формах кочівництва, військових і колонізаційних переселень, міграція населення останніми роками набула якісно нових рис. Так, серед наслідків трудової міграції для України не можна не відзначити, що найбільш негативним у цьому контексті є втрата висококваліфікованої робочої сили, передусім наукових працівників вищої кваліфікації. Процес трудової міграції, що включає міграцію висококваліфікованої робочої сили, тією чи іншою мірою відбувається майже у кожній країні. Водночас він може набути загрозливих масштабів, якщо частка кваліфікованих трудових мігрантів у загальному обсязі населення непропорційно зростає. Тому обрана тематика дослідження є актуальною на сучасному етапі розвитку як країн ОЧЕС так й України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні вітчизняні й зарубіжні дослідники (Р. Варданян, В. Воловіч, А. Киреев, В. Колесов, Л. Кондрашова, Е. Крясинец, П. Ліндерт, Дж. Менвілл, М. Осьмова, М. Пєбро, М. Портер, А. Піскун, А. Поручник, А. Прібіткова, Е. Пузакова, П. Сергійв, Я. Столярчук, І. Ушкалов, А. Філіпенко, В. Шишкін, Х. Енценсбергер тощо) вказують на збільшення складності та посилення суперечностей міжнародної міграції населення в сучасних умовах. Останніми десятиріччями виявляються особливості, що значно змінили характер міжнародної міграції населення: це зростання масштабів і формування нових явищ (ротаційний характер міграції, посилення ролі ТНК у міграційних процесах, зростання нелегальної імміграції, формування нових центрів залучення робочої сили тощо).

Ряд важливих аспектів міжнародної міграції висококваліфікованих кадрів знайшли відображення у працях цих та інших вітчизняних дослідників, але вони розглядалися на прикладах прикордонних регіонів України.

Таким чином, **метою дослідження** є розгляд існуючих та можливих проблем міграції висококваліфікованих кадрів з України в сучасних умовах.

Викладання основного матеріалу. В сучасних умовах основна маса іноземних робітників у Західній Європі (як і більшість іноземних поселень на її території) сконцентрована в Німеччині, Франції, Великобританії, Нідерландах, Бельгії, Швеції, а також у Швейцарії. В основному дефіцит висококваліфікованих спеціальностей в країнах Європи поповнювався за рахунок "відпливу умів" з країн пострадянського простору. Після колапсу комуністичного режиму в країнах Східної Європи відбулося стрімке спустошення (у тому числі - і кадрове) наукової сфери. Різке зменшення обсягів фінансування (аж до закриття наукових центрів) змусило одну частину працівників науки перейти в інші сфери зайнятості у своїй країні, а іншу - організувати потік інтелектуальної еміграції. У кожній з цих країн серед іноземної робочої сили переважають визначені етнічні групи. У Німеччині - турки, словаки, українці, італійці, у Франції - португальці, алжирці, марокканці, у Великобританії - ірландці. Турки являють собою найбільшу однорідну етнічну групу іноземних робітників у Німеччині і Нідерландах, другу за величиною - в Австрії; словаки найбільш представлені в Австрії, а також у Швеції і Швейцарії, італійці - у Швейцарії і Бельгії; марокканці є другою за величиною групою в Бельгії і Нідерландах.

Зазначимо, що основними постачальниками висококваліфікованих спеціалістів у сфері послуг та інноваційних технологій для всього світу виступають сьогодні Європа та Північна Америка. Однак, навіть якщо галузі, що виробляють товари, які не потребують складних технологій, будуть переміщені до розвинених країн, високотехнологічні економіки, щоб забезпечити свою ефективність, потребуватимуть некваліфікованих робітників некомерційних послуг (від прибиральників до роздрібних торговців, будівельних і транспортних робітників, домашньої прислуги).

Найважливішою з них є міграція висококваліфікованих кадрів. В економічному плані вона характеризує рух фахівців у промислово розвинуті країни, тобто "відплив інтелекту" (англ. Brain drain), еміграцію науково-технічних кадрів. Цей процес набув масового характеру. Він знаменується тим, що виїжджають в основному представники тих наукових дисциплін, які роблять найбільший внесок у науково-технічний прогрес. Так, наприклад, наступного року після розпаду СРСР у загальній кількості фахівців, що виїхали, було 52% фахівців у галузі фізики, обчислювальної математики і програмування, 27% фахівців з біології і біотехнології, 12% хіміків, 9% представників гуманітарних наук. За різними оцінками, Україна втратила в 90-ті рр. XX ст. 15-20% свого інтелектуального потенціалу. На початку XXI ст. у структурі українських трудових емігрантів до 50% мають вищу освіту, до 30% - професійно-технічну. Згідно з оцінками експертів, втрати країни - експортерів трудових ресурсів сьогодні сягають 10% національного доходу.

Попит на цьому ринку формується під впливом різних факторів. Насамперед це: з одного боку, відмінності в умовах для проведення наукових досліджень у різних країнах, відсутність у країні проживання перспектив для творчого зростання, а з іншого - суттєві відмінності в соціальному статусі й винагороді вчених, конструкторів й інших спеціалістів. Можна назвати й інші проблеми: міжнаціональні, релігійні, політичні тощо.

За твердженнями футурологів, найближчим часом освітній потенціал визначатиме статус нації у світі, а розвиток сукупного працівника в промислово розвинутих країнах уже сьогодні визначається такими рисами, як творчі здібності, професійні якості, прагнення до постійного підвищення рівня своєї освіти і кваліфікації, економічне мислення, володіння новітніми прийомами технологічних, проектно-конструкторських розробок, техніко-технологічної культури та ін. Цим пояснюються величезні вкладення держав у розвиток власної освіти та запрошення зарубіжних фахівців.

Отже в сучасних умовах еміграція висококваліфікованих фахівців стала серйозною проблемою, що негативно відображається на довгострокових перспективах економічного розвитку. Обмежені можливості змушують молодих фахівців емігрувати. І все-таки в країнах ЄС зростає усвідомлення необхідності вдосконалювати керування міграційними потоками для того, щоб захистити громадян, що йдуть за кордон, і знизити їхню уразливість. Багато країн створюють структури, що сприяють руху населення й міграції робочої сили по легальних каналах.

Міграція талантів сприймається як відплив умів, тому що ті, хто виїхав, уже не повертаються, підтримуючи незначні або навіть нульові академічні зв'язки зі своїми країнами. Щодо цього в останні роки ситуація стала мінятися. Багато хто із представників академічного співтовариства, що іммігрували, зберігають тісні зв'язки зі своїми країнами, підтримуючи наукові й академічні відносини з колегами й навчальними закладами на батьківщині. Більше того, частина науковців повертаються в міру поліпшення умов роботи на батьківщині.

Але найчастіше академічні працівники повертаються додому для викладання лекцій або консультування, співробітництва в галузі досліджень зі своїми колегами. Під впливом розвитку Інтернету ці зв'язки усе помітніше стають загальноприйнятими й продуктивними. Міграція академічного таланту різними способами підтримується промислово розвиненими країнами, що витягають із цього процесу чималу користь. Та й сама проведена ними імміграційна політика в деяких випадках призначена саме для того, щоб захопити таку міграцію.

Відплив умів приносить державам-донорам збитки, які хоча й не настільки очевидні, як збиток від стихійних лих або техногенних катастроф, але по своїх розмірах часто навіть перевершують його. Їхні підрахунки вимагають аналізу численних негативних наслідків еміграції й застосування складних методик. При всім цьому, вдається одержати досить умовні результати, однак і вони дозволяють судити про масштаб шкоди національній економіці.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ СТРАНАМИ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В РАМКАХ ЧЕРНОМОРСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА И ГУАМ

Основной мотив международной миграции кадров - працевлаштування на більш вигідних, чим у країні походження, умовах. Крім економічних мотивів, міграція обумовлюється також міркуваннями політичного, етнічного, культурного, сімейного характеру й ін.

Усередині країн ЄС щорічно спостерігаються внутрішні міграційні потоки великої кількості людина; лідерство по масштабах імміграції втримують Німеччина, Франція, Великобританія. Більше локальним регіональним центром притягання мігрантів можна назвати Австралію.

На жаль, встановити реальні масштаби «відтоку мізків» з України неможливо в силу різних причин: брак достовірної статистики, невизначеність самого поняття – «висококваліфікований спеціаліст» (частина українських дослідників схильні вважати такими лише науковців найвищої категорії).

Вищесказане стосується загалом усього стану речей з дослідженням новітньої трудової міграції з України. До сих пір залишається предметом дискусій навіть масштаб цієї міграції – називаються цифри від 5 до 7 мільйонів чоловік, котрі виїхали на заробітки за кордон. Спеціалісти, втім, схиляються до думки, що остання цифра є суттєвим перебільшенням, а максимальна кількість українців, котрі працюють за кордоном не перевищує 2-х мільйонів чоловік. Ще гірше з вивченням соціально-демографічних характеристик мігрантів, у тому числі – й рівня їхньої професійної підготовки та освіти. Достеменно невідомо, яку частку від усієї маси заробітчани складають висококваліфіковані працівники, проте навіть з дотичних даних (інформації про середній рівень освіти мігрантів з України) можна зробити висновок, що інтенсивність «відпливу мозків» з України не можна оцінити як надзвичайно високу, вона є однопорядковою з інтенсивністю виїзду висококваліфікованих спеціалістів з більшості східноєвропейських країн.

Наприклад, на Парламентських слуханнях „Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції” було озвучено дані соціологічного дослідження щодо рівня освіти трудових мігрантів з України. Рівень освіти українських трудових мігрантів (10,9 років навчання) був незначно, але все ж меншим від рівня освіти населення, зайнятого на території проживання (для України цей показник складає 11, 4 роки). Високим рівнем освіти характеризувалися зовнішні трудові мігранти з України у Великобританії (12,5 років навчання), США і Канаді (12,3), Австрії, Бельгії, Нідерландах, Німеччині, Люксембурзі, Франції (11,8). Вищим середнього по всьому масиву зовнішніх трудових мігрантів з України був рівень освіти українців, які працюють в Ізраїлі (11,5), Іспанії, Греції, Португалії (11 років). А в Російській Федерації, Чехії, Польщі, Угорщині, Словаччині він був нижчий, ніж 10,7 років. Зрозуміло, що в країнах, де середній показник освіти мігрантів вищий за середній, вищою є й питома вага осіб з закінченою вищою освітою (у Великобританії – 41,7%, в США і Канаді – 39,1%). Але питання, яка частина цих людей працює відповідно до рівня своєї кваліфікації, а яка – фактично зайняла місце місцевих некваліфікованих робітників на ринку праці цих країн – залишається відкритим.

Отже, навіть в тих країнах, де значну частину українських заробітчани складають спеціалісти з вищою освітою, вони зовсім не домінують в загальній масі мігрантів. Українська трудова міграція 1990-х-початку 2000-х – насамперед міграція «робочих рук», а не кваліфікованих спеціалістів та науковців.

У Доповіді „Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном” Уповноважений Верховної Ради України з прав людини слушно зауважила, що проблемою вивчення стану речей з відпливом спеціалістів із наукових установ та виїзду їх за кордон ніхто не займається, наявна статистика Держкомстату є формальною і не відображає реального стану речей. Таким чином, ми можемо навести лише дуже приблизні цифри, які швидше ілюструють тенденції, але не є надійним свідченням щодо реальних масштабів міграції. Більш-менш надійна статистика існує лише щодо осіб з науковим ступенем, та й то, лише тих, які працюють в системі наукових інститутів Національної Академії наук України.

Отже, кількість науковців, які виконували науково-технічні роботи у 1997-му році становила 313 тисяч чоловік, у тому числі з науковими ступенями – 32,5 тисяч осіб. У 2007 році ці цифри склали 113 тисяч осіб, серед яких було 21,4 тисяч осіб з науковим ступенем. Тобто, протягом перших десяти років незалежності кількість осіб, зайнятих в науковій сфері скоротилась в три рази, а осіб найвищої кваліфікації – на третину. У той же час, згідно з даними Держкомстату у період з 1991 по 2002 рік за кордон емігрували, 574 доктори наук, а в період з 1996 по 2006 рік – 907 кандидатів наук [6].

Таким чином, хоча протягом останніх п'ятнадцяти років і відбувся відтік кадрів з науково-технічної сфери, проте лише незначна частина з них виїхала за кордон, а ще менша частина продовжила за кордоном працювати за спеціальністю чи зайняла позиції, адекватні тим, які в них були в Україні. Про відчутні втрати в зв'язку з „відпливом мозків” за кордон можна говорити лише щодо окремих спеціальностей (хіміків, фізиків тощо), тоді як спеціалісти багатьох інших профілів виявились неконкурентоспроможними на ринках праці зарубіжних країн. Переважна більшість з них «перекваліфікувалась» всередині країни, поповнивши ряди бізнесменів, перейшовши на роботу до сфери послуг тощо.

Тому твердження, які часто звучать в українських ЗМІ, що за кордон, мовляв, виїхало 30% українських вчених є дуже завищеним, навіть якщо враховувати тих українських вчених, які науковою роботою за кордоном не займаються. Щоправда, слід звернути увагу такий момент: в Україні дуже високий середній вік осіб з науковим ступенем – середньостатистичний кандидат наук має понад 50 років. Серед тих, хто емігрував дві третини були молодші за цей вік, а отже, попри можливо не вражаючий кількісно відтік кадрів, відбулися серйозні якісні втрати, які можуть датись взнаки для розвитку української науки.

Таким чином, виїзд за кордон частини спеціалістів має позитивні наслідки (вони «збереглися в професії»), хоча, на загальному тлі відтоку та деградації наукових кадрів в Україні, втрата цих спеціалістів може мати й негативні наслідки для перспектив розвитку української науки («обезкровлюються» цілі наукові напрямки та утворюється «розрив поколінь науковців» - в Україні залишаються спеціалісти найстарших та наймолодших вікових груп).

В останні передкризові роки можна сказати, що міграція кваліфікованих кадрів з України почала знижуватися (таблиця 1 та рис. 1). В певний період спостерігалася рееміграція певних верств населення.

Таблиця 1

Розподіл громадян України, які тимчасово працюють за кордоном, по країнах за рівнем освіти, за 2006-2008 рр., осіб [6]

За рівнем освіти	Країни СНД			Інші країни			Усього		
	2006	2007	2008	2006	2007	2008	2006	2007	2008
Вища	47	42	43	199	184	56	246	226	99
Проф-технічна	45	151	2	312	122	17	357	273	19
Повна загальна середня	19	76	23	306	88	369	325	164	392
Базова загальна середня	20	13	-	66	61	5	86	74	5
Початкова	3	29	7	106	57	8	109	86	15
Усього	134	311	75	989	512	455	1123	823	530

За даними наведеними в таблиці 1 та рис. 1 видно, що витік «кваліфікованих умів» здійснюється переважно в більшій кількості в 2006р., а з роками зменшується. Витік здійснюється в більшій кількості в різні країни, а в значно меншій кількості в країни СНД, за рівнем освіти це вища, профтехнічна і трішки вище повна загальна середня. Але з початком світової фінансової кризи кількість висококваліфікованих мігрантів почала зростати.

Необхідно зазначити, що попри усталену думку, національні кадри, які працюють за кордоном, і в Європі зокрема, не втрачені для України. Більшість з цих людей не виключають можливості свого повернення до України, якщо вони будуть запитані, їм не байдуже те, що відбувається в країні. Навіть ті, хто не має наміру повертатись, цілком позитивно налаштовані щодо того, щоб надавати підтримку Україні. Підтвердження цьому можуть слугувати пропозиції групи висококваліфікованих мігрантів з України, котрі працюють в наукових центрах Данії, Швейцарії, Франції та Німеччини. Вони стверджують, що попит на кваліфіковану робочу силу має розглядатись як ще один

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ СТРАНАМИ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В РАМКАХ ЧЕРНОМОРСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА И ГУАМ

експортний ресурс України. В країні збереглася конкурентоспроможна система освіти (принаймні в частині спеціалізації). Крім того, в Україні є більш високою мотивація молоді до занять наукою. Отже, слід створити умови для того, щоб «поставити під контроль» чи впорядкувати процес «відтоку мізків», перетворивши його на «експорт кадрів». Це дозволить одночасно максимально ефективно використати наявний науковий потенціал країни, а також підтримати її систему освіти.

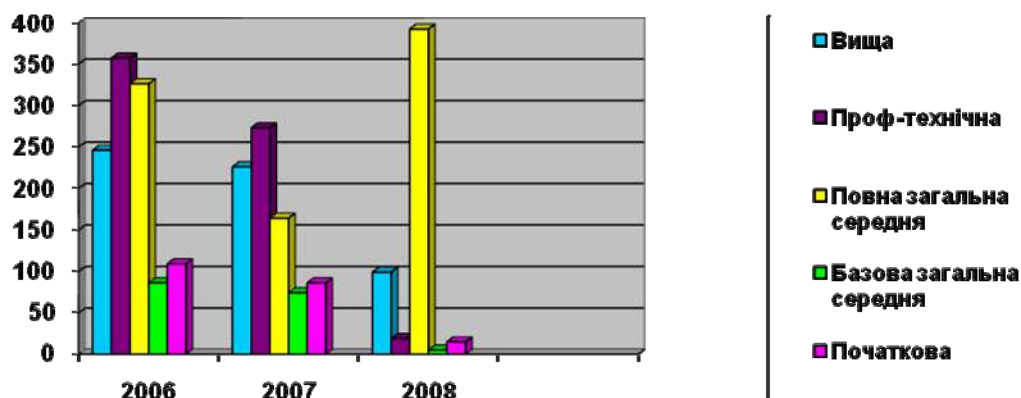

Рис. 1. Загальні міграційні потоки за рівнем освіти [6]

«Обмежити» виїзд на постійне місце проживання за кордон українських науковців пропонується за допомогою створення в самій Україні, на гроші західних країн, Центрів наукових досліджень та Фундаментальної Освіти, в якому б були працевлаштовані науковці та отримували б гідну винагороду за свою наукову та викладацьку працю. Зазначимо, що де-факто, так вже працює певна частина науковців («сидить на грантах»), працюючи в Україні на замовників з-за кордону та виїждить викладати за кордон, лише номінально працюючи над науковими темами українських інститутів), проте де-юре така ситуація нерегульована й часто лише посилює стимуляцію до виїзду з країни. Привабливою особливістю моделі «експорту кадрів» є також створення «наукової діаспори»: своєрідної організації вихідців з України, що працюють за кордоном, котрі б допомагали українським студентам та аспірантам, що їдуть навчатись за кордон, а також давали консультаційну допомогу українським науковим та державним інституціям. Таким шляхом, до речі, вже пішли деякі інші країни пострадянського простору, зокрема – Грузія.

Втім, частина українських науковців та чиновників скептично ставляться до подібних проектів. На їхню думку переваги, які реально принесе країні-донору зовнішня міграція за умови повернення фахівців та зв'язків з діаспорою, ще довго не відчуватимуться. Більше того, найдоцільнішим вважається перехід від повністю безоплатної підготовки спеціалістів в Україні для високорозвинених країн до відшкодуваної при виїзді на постійне місце за кордон - для тих, хто отримав освіту за рахунок українських платників податків. Причому, враховуючи загальні втрати людського потенціалу, повинен передбачати повернення ними коштів не з розрахунку українських, а світових цін на навчання». Подібна схема має свого сумнозвісного попередника: в радянські часи саме так (вираховуючи гроші за отриману в СРСР освіту) чинили з євреями, котрі виїздили за кордон на постійне місце проживання. У тому числі і з цієї причини є великі сумніви в реалістичності моделі «прямих компенсацій» країні за втрату спеціалістів, а отже вищенаведена форма «опосередкованих компенсацій», створення на гроші західних країн Центру Фундаментальної освіти та згуртування «наукової діаспори» виглядає більш привабливою та перспективною.

Висновки. Сучасна глобалізація охоплює всі сектори економічної сфери, але її локомотивом скрізь і завжди виступають висококваліфіковані кадри. Їх вплив із року в рік зростає, особливо в промислово розвинуті країни. Він є особливо негативним наслідком для країни-експортера, незважаючи на доходи, які зароблені в інших країнах і надійшли до їх власної країни. Їх сума щорічно становить близько 70 млрд дол. США.

Оскільки на даний момент питання міграції висококваліфікованих кадрів лише почало обговорюватись в наукових та бюрократичних колах, поки що завчасно прогнозувати, яким шляхом піде Україна у вирішенні питання врегулювання проблеми відтоку висококваліфікованих спеціалістів. Це залежатиме від багатьох чинників, пов'язаних як з успіхами внутрішніх трансформацій в країні, так і з інтенсивністю її руху в напрямку міжнародної інтеграції.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Балабанова Г.П. Трудова міграція в Україні в умовах глобалізації// Держава та регіони. – 2008. - №2. – С.9 – 13.
2. Вишнеvsька О.А. Сучасна міжнародна трудова міграція та державна міграційна політика// Статистика України. – 2008. - №2. – С.87 – 91.
3. Гайдуцький А.П. Масштаби трудової міграції українців за кордон// економіка та держава. – 2007. - №8. – С.82 – 86.
4. Гайдуцький А.П. Світовий ринок міграційного капіталу та економічна криза 2008-2009 років// Вісник НБУ. – 2010.- №1. – С.34-37.
5. Кулик Р.В. Вплив міграційних процесів на європейський ринок праці: український аспект// Економіка та держава. – 2009. - №11. – С.117 – 120.
6. <http://www.ukrstat.gov.ua> – Державний комітет статистики.

РЕЗЮМЕ

У статті розглянуті існуючі та можливі проблеми міграції висококваліфікованих кадрів в країнах Західної Європи та в Україні в сучасних умовах. Доведено, що найближчим часом освітній потенціал визначатиме статус нації у світі, цим і пояснюються величезні вкладення держав у розвиток власної освіти та запрошення зарубіжних фахівців.

Ключові слова: проблеми міграції, освітній потенціал, розвиток власної освіти, зарубіжні фахівці

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены существующие и возможные проблемы миграции высококвалифицированных кадров в странах Западной Европы и в Украине в современных условиях. Доказано, что в ближайшее время образовательный потенциал будет определять статус наций в мире, этим и объясняются огромные вложения государств в развитие собственного образования и приглашение зарубежных специалистов.

Ключевые слова: проблемы миграции, образовательный потенциал, развитие собственного образования, зарубежные специалисты

SUMMARY

In the article existing and possible problems of migration of highly-skilled personnel in countries of Western Europe and in Ukraine in modern conditions are considered. It is proved, that in the nearest future the educational potential will define the status of the nations in the world, this explains huge investments of the states in development of own formation and the invitation of foreign experts.

Key words: migration, educational potential, develop education, foreign experts